

**CARTOGRAFII LITERARE. CORNEL UNGUREANU SAU DESPRE
ISTORIA LITERARĂ CA GEOGRAFIE CULTURALĂ**
*Literary Mapping. Cornel Ungureanu or on Literary History as Cultural
Geography*

Dumitru-Mircea BUDA¹

Abstract

The article tries to identify, in Cornel Ungureanu's books, the developing stages and ramifications of a dominant concept, as the critic's works reproduce, not only on a symbolic level, the ex-centric geographies that the author theoretizes and explores in detail for almost three decades. His demonstrations are circular, drawing orbits around puzzling hypotheses and capitalizing on the flow of memory, of confession or documentary passion; backgrounds and entire worlds are being reactivated in their original contexts, as well as their ideologies but, at the same time, there is a conceptual center that irradiates all through the author's works, as a set of dominant theses regarding a sort of philosophy of culture understood as a network of reciprocal influence between multiple provincial identities. Ungureanu's books continuously recreate this center, as in a nostalgic, initiating movement, reincarnating the original ideas in a utopian search of the most revealing versions.

Keywords: *Literary geography; cultural provinces; multiculturalism; identity.*

Încă de la debutul (târziu) din 1975, Cornel Ungureanu a fost perceput ca un inconformist rafinat, profesând o critică neconvențională, atrasă mai curând de voluptatea livrescă a foiletonului și de o elaborată expresivitate, debordând de ironie și dispoziție confesivă, decât de oficiul așa-zicând canonic, militant estetic al criticii timpului. Deși raportul pe care îl scrie la apariția volumului cu titlu ironic-proustian, *La umbra cărților în floare*, e predominant descriptiv și se menține în literalitatea cărții, Nicolae Manolescu nu trece cu vederea apetența pentru „epicizarea comentariului” și suspectele „libertăți îngăduite” ale unui discurs ce „transformă pagina de critică literară într-o scenetă cu personaje și dialoguri”. Ca și verva parodică, venită dintr-un fel de empatie jubilantă și cucerind teritorii vaste ale analizelor, sau sintaxa contrapunctică a textelor în care efervescența ideii operează cu insistență în domeniul ineditului. Interesant e că, deși construită în formula tipică a culegerilor de recenzii, cartea conține indiciile unei vocații sintetice și sistematice, atrasă de perspective panoramice vaste asupra ansamblului literaturii. Atenția e focalizată, de fapt, pe dinamica unor structuri de adâncime și pe descrierea unor analogii revelatoare, iar miza va fi, de acum înainte, după cum observă Cornel Moraru, „construcția, sinteza critică de mari proporții”.

Deja în *Proză și reflexivitate*, cartea publicată doi ani mai târziu, Cornel Ungureanu se vede „la jumătatea drumului între lectura imediată și exegeza plurală”, deși explorarea unui concept-cheie, capabil să ofere accesul la pluralitate și avantajele unei viziuni globale se află abia la început. În orice caz, analizele se impregnează, de acum, aproape până la

¹ Assistant Professor, PhD, “Petru Maior” University of Tîrgu Mureș.

suprasaturație, de informații contextuale, operele începând să fie citite cu fervoarea unei arheologii a biografiilor lor iar interpretarea profitând masiv de investigația documentară. De fapt, devine tot mai explicită o fascinație a soluțiilor alternative, a inaugurării de căi subterane prin care poate fi cartografiat un relief de adâncime al literaturii, a cărei tectonică inaparentă să poată justifica logic intuiții cu consecințe vaste. Firește, graficul unor astfel de energii subterane ar servi unei construcții de amploare, care să integreze și sistematizeze inedit fenomenologia culturii.

Incitant, în opera lui Cornel Ungureanu, e faptul că toate etapele de elaborare treptată a conceptului dominant al criticii lui culturale se reactualizează metodic în structura mereu instabilă, mereu metamorfică, la care conceptul ajunge la un moment dat. Deși formularea efectivă a conceptului de geografie literară se produce abia în volumul al doilea din *Imediata noastră apropiere* (separat de un întreg deceniu de primul), atât tatonările metodologice cât și analizele din volumele anterioare rămân funcționale și sunt reactivate ulterior în proiectul aflat în continuă expansiune al unui concept esențialmente nedefinitiv și dinamic. *Imediata noastră apropiere* uzează, pentru prima dată, de metoda monografică, aplicată specificului bănățean, incluzând, într-o formulă interpretativă programatic anti-canonice (un colaj regizat cu minuțiozitate de interpretări, memorialistică, reportaje sau transcrieri de tot felul) o mult mai tranșantă angajare teoretică. Majoritatea argumentelor de care construcția conceptuală a geografiilor literare va profita în cărțile următoare transpar deja din scenariul eseistic: relația dintre spiritul locului și zeitgeist, respectiv vârstele modernității, mitul provinciei și nostalgia imperiilor destructurate, complementaritatea subtilă a Centrului cu marginile dar, mai ales, incitante ipoteze comparatiste din care rezultă serii analoage de opere și scriitori aparținând unor vecinătăți geografice și spirituale. Toate alcătuiesc un vizionarism radical într-o carte ale cărei ambiții necesită încă un deceniu și mai bine pentru a putea fi cu adevărat concretizate.

La fel de simptomatică e și aparenta discontinuitate a proiectului de elaborare a unui concept integrator de istorie și critică literară, care e fragmentat de două monografii la fel de atipice și contrastive reciproc (cea dedicată lui Mircea Eliade și aceea despre Petru E. Oance), de experimentele diaristice din *A muri în Tibet* și *Despre regi, saltimbanci și maimuțe* sau de cele două volume dedicate literaturii din exil. Discontinuitate, repet, aparentă, pentru că toate genurile și registrele operei lui Cornel Ungureanu sunt nu doar convergente ci consubstanțiale, ele rulând același fond irepresibil de obsesii și intuiții și sondând în folosul aceluiași master-plan vizionar. Unul din factorii de coeziune e, cum s-a observat, chiar autoreferențialitatea explicită a scrisului și dimensiunea sa autoscopică, autospeculativă. Altul, caracterul eterogen comun majorității cărților, care estompează, practic, granițele convenționale, ale genului literar și chiar autonomia finalităților, direcțiile aparent diferite de investigare, proiectele arheologice ori arhitectonice independente reunindu-se, de fapt, în simultaneitatea și pluralitatea organică a unui unic proiect-șantier aflat în continuă forfotă și expansiune. Nu de puține ori, canalele deschise de unele proiecte aparent autonome (analizele monografice ale unor scriitori, de pildă) se dovedesc căi esențiale de comunicare între magistralele acestui șantier administrat cu răbdare și

rigurozitate tipic ardelenescă, dar în schema căruia orice finalizare de obiectiv deschide instantaneu alte trei-patru noi angajamente incitante și orice stadiu de elaborare al unei lucrări pare un veșnic prototip al ceea ce ar putea să se realizeze perpetuând metoda propusă.

Urmărind edificarea conceptului-cheie, acela de geografie literară, vom observa că el își impune monopolul aproape absolut în opera lui Cornel Ungureanu abia după 2000, deși e prefigurat și, în bună măsură, alimentat de proiectele din cărțile anterioare. Geografia literară are proprietatea de a reconfigura aproape întregul spațiu de reflecție anterior al operei autorului, devenind un fel de concept total, matricial, în care e atins potențialul maxim de reactualizare al investigațiilor anterioare și din care pornesc, inevitabil, toate inițiativele ce îl succed. Practic, toate proiectele lui Cornel Ungureanu rulează, tot mai explicit, o dată cu *Mitteleuropa periferiilor*, în subsidiarul conceptului dominant, iar rezultatele lor, unele cu proiecție pe termen lung, încă latente în discursul cultural contemporan, nu fac decât să-i edifice hegemonia.

Prima idee care e încorporată vastului proiect de redefinire a viziunii asupra istoriei culturale e ideea unui centru cultural comun tuturor literaturilor din Est, anume Viena imperială, față de a cărei fantasmă se configurează nostalgiile comune și utopiile post-imperiale ale culturilor naționale. *Mitteleuropa periferiilor* definește acest spațiu al rațiunii contradictorii, al tuturor posibilităților, unde „*La sfârșitul anului 1913, puteau fi zăriți în celebra Cafe Central din Viena, așezați la mese diferite, înconjurați de prieteni sau de adepți, de tovarăși, de tineri rebeli sau de artiști famelici, Freud, Lenin, Hitler, Stalin, Troțki, Stefan Zweig (...) La doi pași era Hofburgul, reședința bătrânului împărat, a prea bătrânului împărat care se pregătea să sărbătorească șapte decenii de domnie*”. O geografie istorică și spirituală comună se naște, astfel, pentru *mitteleuropa*, din tentația irezistibilă a utopiilor nostalgice și din dezamăgirea alienantă a destrămării acestora. Între alții, Tudorel Urian sesizează o notă sentimentală care pătrunde, din contemplarea fantasmei imperiului revolut, în însăși tonalitatea scrisului lui Cornel Ungureanu, al cărui demers conceptual se convertește într-unul autoscopic și autoidentitar: „*Cornel Ungureanu este un critic sentimental și tonul său dobândește adesea accente de melancolie tipice literaturii post-imperiale. Delicatețea cu care descrie erorile politice ale lui Slavici din ultimii ani de viață este pe deplin edificatoare în acest sens*”.

Dar nu doar melancolia e preluată, empatic, în proiectul major de redefinire a istoriilor și identităților culturale al lui Cornel Ungureanu, ci și tentația utopică. Pe care, mefient, la capătul unui conspect minuțios și, fără îndoială, pasionat, al tezelor din *Mitteleuropa periferiilor*, Mircea Iorgulescu o diagnostichează în chiar ipoteza principală a cărții, aceea a Europei Centrale ca spațiu lipsit de periferii.

Poate că nu întâmplător conceptul de geografie literară încorporează alte două concepte ce sunt, de fapt, resemantizate și adaptate demonstrației. Europa Centrală și Mitteleuropa sunt revizuirii, actualizări ingenioase ale unor sintagme originare tot în vremea amurgului Imperiului Habsburgic, pe care Cornel Ungureanu le face operabile la capătul unei complicate pledoarii interdisciplinare (care uzează când de instrumentele filosofiei culturii, când de politică și geopolitică). Inutil de adăugat, ele nici nu vor putea

funcționa decât într-un demers ce va păstra aceasta interdisciplinaritate esențială, proprie, finalmente, întregului proiect al geografiei literare.

Care ajunge să fie protagonista declarată a criticii culturale în care se lansează decisiv Cornel Ungureanu în ultimul deceniu abia o dată cu volumele succesive din 2002 și 2003 – *Geografie literară și Geografia literaturii române, azi. Vol. I. Muntenia*. Dacă reproșurile și detractările din anii 90 proveneau din suspiciunea fobică a segregacionismului oricărei discuții despre provincii culturale integrabile unor spații ce transcend granițele statale, principalele rezerve pe care le-a provocat zece ani mai târziu conceptul de geografie a literaturii au vizat raporturile acestuia cu esteticul și ierarhia culturală. De altfel, Cornel Ungureanu și-a asumat de la bun început o precauție, arătând că geografia literară nu suspendă canonul estetic și nici nu se definește prin conflict cu istoria literară de tip clasic. Neabandonând axiologia literaturii, noul concept ar reprezenta o alternativă a acesteia, dar una complementară, contribuind suplimentar la argumentarea valorii estetice.

Dincolo de precauții însă, geografia literară rămâne o formă de revoltă, pentru că ea propune o spargere a canonului estetic și istoric omogen în cercuri ale specificului, refacerea configurației temporale a acestuia (privilegiind sincronia față de diacronie) și dublarea ei cu una spațială care cuprinde deopotrivă „temele, obsesiile, proiectele”. Noul concept de istorie literară e des-centrat și des-centralizator, abolind fantasma și complexul Marelui Centru sau al Marilor Centre culturale, a căror invocare a devenit inefficientă pentru înțelegerea literaturii. Marea Narățiune a Istoriei literare centralizate și canonice e fragmentată, postmodern, în micile narațiuni ale micro-istoriilor locale, geografia literară urmând să cartografieze rețelele de puncte creative autonome astfel rezultate.

Două caracteristici majore vor intra în dinamica acestui concept deopotrivă inovativ și controversat: un comparatism funciar al oricărei incluziuni, istoria culturală ca geografie presupunând inserția unui autor împreună cu o întreagă familie spirituală, de naționalități diferite, din care acesta face parte și, totodată, împreună cu un context geopolitic comun și, apoi, recuperarea identității, a specificului regional în replică față de asediul globalizării. Un fel de menire muzeală, de preservare defensivă a specificului culturilor mici, regionale, intră în atribuțiile imediate ale conceptului. Căci, într-adevăr, geografiile literare sunt, pentru Cornel Ungureanu, spațiile revendicate strategic în care scriitori, proiecte, reviste și cărți minimalizate sau ignorate de-a binelea de istoria literară clasică, au șansa de a fi redescoperite și de a-și aduce contribuția la definirea identității locului. Micile mitologii locale ale culturii (atât de ingenios ilustrate prin figurile inedite de intelectuali bănațeni recuperate cu pietate de Cornel Ungureanu însuși) intră, astfel, în parteneriat cu mitologiile consacrate, pentru că viața culturală a urbei provinciale e la fel de relevantă pentru identitatea geografică regională pe cât este de relevantă aceea a marilor capitale culturale pentru identitatea națională. Rezultă serii abil desenate de „cercuri” ale specificului, în care criticul plasează tipologii de autori ordonate de coincidențele de imaginar, dar și de detalii biografice, opțiuni existențiale, ideologii (inclusiv literare). Mai rezultă și serii oculte, grupuri parțial sau total ținute în *underground-ul* culturii oficiale, din a căror revelare Cornel Ungureanu realizează o adevărată poetică a deconspirării enigmelor

istoriei culturale. Paradoxal, demersul salvator al micilor tradiții regionale ar putea să devină, el însuși, salvatorul pe termen lung al tradiției majore pe care aceeași globalizare o amenință. Dar cea mai importantă proprietate a nucleelor culturale provinciale pe care proiectul geografiilor literare le relevă e aceea de relee de legătură între culturi, deschiderea de perspectivă astfel obținută fiind evidentă.

Pe o asemenea poetică a misterelor și a codurilor culturale secrete, capabile să deschidă portaluri de acces spre zone neexplorate ale istoriei culturale, e construită una din ultimele cărți- experiment ale proiectului geografiei literare. *Istoria secretă a literaturii române* e o aplicație directă, o punere în practică a conceptului-matrice al criticii lui Cornel Ungureanu, rămânând, totodată, fidelă logicii revizuirii, a actualizării unor ipoteze, metode și rezultate anterioare. Actualizare care funcționează fie autoreferențial – cartea devenind, pe largi spații, un hipertext al unor texte anterioare, la care demonstrația face trimiteri explicite sau strict aluzive, fie prin autocitare, fiind pur și simplu integrate pasaje sau chiar capitole scrise anterior, cu minime adaptări. Acest tip de recontextualizare are implicații semnificative atât asupra textelor reactivitate în *Istoria secretă...* cât și asupra cărții propriu-zise, care devine ea însăși, așa cum observam anterior că se petrece în întreaga succesiune a operei lui Cornel Ungureanu, ultima versiune actualizată a conceptului director. De altfel, analogarea geografiei literaturii cu o istorie secretă, alternativă, era prevăzută cu cinci ani mai devreme, în primul volum al *Geografiei literare*.

Într-un articol ce lansează câteva sugestii incitante de lectură a operei lui Cornel Ungureanu, Bianca Burța-Cernat constată, de altfel, cum „*Istoria secretă a literaturii române* funcționează ca „prefață”, ca „propedeutică” pentru un proiect de mare anvergură al autorului, ilustrat de *Geografia literară a României și de Mitteleuropa periferiilor*”. E interesant cum, deși e vorba de ultima din serie, în momentul scrierii articolului (martie 2008), *Istoria secretă...* e percepută ca... introducere. Și, mai mult, propedeutică a unor cărți, în fond, anterioare, ale căror metode și concluzii, în mare parte, le reactualizează. Confuzia rezultă, probabil, tocmai din proprietatea fiecărei reluări în volum a conceptului-matrice al geografiei literare de a sugera o succesiune inevitabilă, o reformulare proximă, iminentă. E chiar mecanismul evolutiv al conceptului de critică literară al lui Cornel Ungureanu, care presupune o lărgire continuă a unei perspective interpretative al cărei cadru fundamental, arhetipal, e reluat, actualizat și perfecționat, prin reformulări și acumulări succesive.

Dincolo de „dezvăluirile” pe care le propune – majoritatea incitante (cum e ipoteza unei „arte a paricidului la români”, exploatată psihocritic în cazul unor relații tensionate și celebre între fii-scriitori și tați, aceea a literaturii cu substrat religios post-voiculesciene sau inedita comparație dintre geografiile spirituale ale lui Eminescu și Slavici), *Istoria secretă...* reușește să aducă în poziție centrală, de protagoniști, scriitori marginali sau ale căror opere au fost incomplet înregistrate oficial (ca avangardistul Ionathan X. Uranus, Vasile Lovinescu sau Mircea Streinul). Ei sunt beneficiarii direcți ai unui quest identitar, care încearcă să țese o versiune plauzibilă și coerentă de istorie literară plecând de la o recuperare a contextelor originare ale operelor. Recuperare ce devine, cu fiecare nouă

carte a lui Cornel Ungureanu, un demers tot mai eclatant prin parada de metode aproape didactic performate (de la noul biografism la sociologia criticii sau psihocritică) ca și prin manipularea unei cantități copleșitoare de date culturale, de informații și materiale istorico-literare detaliate cu vervă și erudiție deopotrivă.

Meritul major al *Istoriei secrete...* e acela de a verifica un nou mod de a concepe istoria literaturii, apt să răspundă provocărilor postmodernității. Aceeași Bianca-Burța Cernat e cât se poate de tranșantă, declarând sfârșitul unui concept de istorie literară o dată cu *Istoria critică...* a lui N. Manolescu și debutul unui nou, care se va dovedi unicul funcțional de acum înainte, prin istoria „geografică” a literaturii propusă de Cornel Ungureanu. În mare parte, schimbarea de concept pe care o descrie autoarea e reală: unei istorii construite pe o modernitate canonică, a judecăților de valoare imuabile, cu verdicte oficiale de un Critic cu majusculă, a cărui popularitate și charismă au produs ele însele o dependență (vizibilă în efectul de sevrăj al literaturii române după retragerea lui din postura de cronicar literar), Cornel Ungureanu îi propune drept alternativă, dacă nu cumva îi opune de-a dreptul, o istorie a decupajelor revelatoare, operate la niveluri diferite ale literaturii, o abordare subiectivă și asumat relativizantă, cooperantă și condescendentă deopotrivă. Închiderii protectoare și izolante a canonului estetic i se opune deschiderea absolută, postmodernă, către alternativă și pluralitate, a geografiei literare, concept-cheie al noii istorii culturale.

Iar miza proiectului deschis al lui Cornel Ungureanu se poate urmări până și în structura propriilor volume, ce ilustrează etapele de edificare succesivă și ramificațiile multiple ale unui concept dominant. Cărțile reproduc, nu doar simbolic, ci și operativ, geografiile ex-centric pe care autorul lor le teoretizează și explorează cu minuțiozitate de mai bine de două decenii. Demonstrațiile parcurg lungi trasee circulare, desenează orbite în jurul unor ipoteze fecunde sau refac, beneficiind de fluxul anamnetic al confesiunii sau de pasiunea documentară, contexte și lumi, reaclimatizează, în mediile lor originare, ideologii; în fine, există un centru conceptual iradiant al întregii opere a scriitorului, un set de teze dominante privind o filozofie a culturii și identității înțeleasă ca rețea de influențe reciproce ale multiplelor identități provinciale, iar cărțile refac neîntrerupt acest centru, ca într-o transă nostalgică, inițiatică, reîncarnând ideile originare într-o căutare utopică a versiunilor celor mai elocvente. Rezultă, desigur, o serie interminabilă de explorări deschise simultan pe un șantier care privit în ansamblu alcătuiește o matrice asimilabilă unui imens hipertext.

Repere bibliografice:

La umbra cărților în floare, Editura Facla, Timișoara, 1975

Proză și reflexivitate, Editura Eminescu, București, 1977

Contextul operei, Editura Cartea Românească, București, 1979

Imediata noastră apropiere. Vol. I, Ed. Facla 1980; Vol. II. Editura de Vest, 1990

Mitteleuropa periferiilor, Editura Polirom, București, 2002

Geografia literaturii române, azi. Vol. I Muntenia, Editura Paralela 45, 2003
Europa Centrală. Geografia unei iluzii, Editura Curtea Veche, 2004
Geografia literaturii române, azi. Vol. IV. Banatul, Editura Paralela 45, 2005
Istoria secretă a literaturii române, Editura Aula, Braşov, 2007

Referințe critice (selectiv):

Iulian Boldea, *Teritoriile "secrete" ale literaturii române în "Viața Românească"*, nr. 6-7/2008;
Iulian Boldea, *Cornel Ungureanu – 70 în "România literară"*, nr. 33/2013;
Bianca Burța-Cernat, *Secretul istoriei literare în era internetului în Observator cultural*, Nr. 154 / 28 februarie - 5 martie 2008
Paul Cernat, *Cornel Ungureanu, Eliade și oceanografia interbelicului*, în *Observator cultural*, Nr. 526 / 2010
Gabriel Dimisianu, *Are istoria literaturii secrete? în România literară*, Nr. 44 / 2008
Mircea Iorgulescu, *Utopia bănăţeană*, în 22, Nr. 30 / 2002
Nicolae Manolescu, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. Vol 3 Critica, Teatrul*, Braşov, Editura Aula, 2002
Cornel Moraru, *Cornel Ungureanu în Dicţionarul Esenţial al Scriitorilor Români*, Ed. Albatros, 2000
Tudorel Urian, *Europa iluziilor pierdute*, în *România literară*, Nr. 33 / 2002
Daniel Vighi, *Tata Oancea și Josef Roth în Suplimentul de marţi, nr.18/1995*